

Recenzijos

Pastabos LDK meninės kultūros tyrinėjimų paraštėse

Mindaugas Paknys. **Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai.** Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003. 359 p. 16 il.

Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos instituto Menotyros skyrius 1987 m. pirmą kartą šalyje surengė mokslinę konferenciją, skirtą Lietuvos senosios meninės kultūros klausimams. Konferencijos pagrindu 1992 m. išleista kukli, tačiau kiekvienam Lietuvos dailės istorijos tyrinėtoji gerai žinoma knygelė „Nuo gotikos iki romantizmo“. Jos pratarinėje dailėtyrininkė Rūta Janonienė rašė, kad ilgus metus ideologiškai reglamentuojamai ir koreguojamai lietuvių menotyrai „vis dar trūksta dailės istorijos žinovų ir tyrėjų, pajėgių sukaupti ir iširti gausią medžiagą apie kadais turtingą bei įvairiapusį, o dabar gerokai išblaškytą ir karų metu prarastą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir XIX a. Lietuvos meno palikimą“. Manau, nesuklysiu teigdama, jog ši konferencija paženklino svarbų lietuvių menotyros mokslo kokybinį ir kiekybinį poslinkį. Praėjus vos daugiau nei dešimtmečiui, galime konstatuoti, kad Lietuvos dailės istorijos tyrimų apimtis, gylis ir problemų įvairovė labai išaugo. Pastaruoju metu sparčiai besiplėtojanti mokslo šaka įtraukia vis didesnes pajėgas, kasmet pasirodo leidiniai, nagrinėjantys įvairias dailės istorijos temas, apimantys lig tol neanalizuotus meninės kultūros reiškinius, teikiantys daug medžiagos tolesnėms mokslinėms išvalgoms, dominantys ir kitose humanitarinio mokslo srityse dirbančius mokslininkus.

Tarp kitų LDK meninei kultūrai skirtų publikacijų 2003 m. pasirodė Mindaugo Paknio knyga „Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai“.

Vos knygą paėmus į rankas, skubriai pasklaidžius jos puslapius, dirstelėjus į iškalbingos apimties priedus, galima įvertinti atlikto darbo dydį ir svarbą. Knyga aprėpia gana platų, o svarbiausia – daugybe sąlyčio taškų su kitais LDK istorijos ir kultūros istorijos tyrinėjimais susisiekiantį problemų ratą, tad tampa aktuali ir paranki įvairių sričių specialistams. Skaitytojo dėmesiui pateiktas darbas tęsia ne tik Lie-

tuvoje, bet ir pasaulyje intensyviai plėtojamą tyrinėjimų kryptį, kai meniniai reiškiniai vertinami kaip tam tikra visuomenės ar pavienių jos narių mentalumo išraiška, nulemta daugelio šalutinių aplinkybių ir neatsiejama nuo kitų žmogaus veiklos sričių.

M. Paknys savo knygoje nagrinėja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVII a. bažnytinės architektūros užsakymų specifiką, tačiau, palikdamas nuosalyje kūrinių stilių ar vertę, susitelkia ties užsakymų intencijos, realizacijos būdų, užsakovo ir menininko tarpusavio santykių aspektais. Knygos struktūra aiški ir logiška. Įvade suformulavęs pagrindinius darbo tikslus, aptaręs terminus ir pasirinkto objekto ištyrimo būklę, surinktą medžiagą autorius dėsto dviem stambiais skyriais. Pirmajame nagrinėjamos XVII a. LDK bažnytinio meno užsakymų paskatos, t. y. analizuojami kultūriniai veiksniai, lėmę „pačių užsakymų idėjų atsiradimą“, remiantis rašytiniais ir spausdintiniais šaltiniais pateikiama efemeriška, bet galima LDK bajorų ir didikų meno supratimo versija. Antrajame skyriuje nuodugnai aptariamas bažnytinio meno užsakymo ir atlikimo procesas, atskleidžiami užsakovo ir jam pavaldaus menininko santykiai. Didesnę knygos teksto dalį sudaro jau minėti priedai. Priedas Nr. 1 tai – abėcėlinis XVII a. LDK bažnytinės architektūros fundatorių-užsakovų sąrašas, o priedas Nr. 2 – LDK vyskupijų vietovių, kuriose XVII a. stovėjo bažnyčios ar koplyčios, sąrašai.

Knyga vertinga tuo, kad joje išsamiai, su pavyzdžiais, aptariamas bažnytinėjų fondacijų ir stambių meninių užsakymų pobūdis, aplinkybių niuansai. Ji teikia daug žinių apie konkrečių parapijų, giminių istoriją. Istoriko išsilavinimą Vilniaus universitete įgijęs tyrinėtojas, jau keletą metų sėkmingai besigilinantį į LDK meninės kultūros problematiką, puikiai išnaudoja pirminiuose šaltiniuose fiksuotą informaciją. Autorius peržvelgė tikrai išpūdingą kiekį istorinių dokumentų, kurių didžiąją dalį sudaro fun-

dacijos, bažnyčių vizitacijų aktai ir inventoriai. Apibendrinamas ir interpretuojamas sukauptas žinias, M. Paknys užčiuopė ir atskleidė ne vieną specifinį nagrinėjamo laikotarpio religinės ar meninės kultūros bruožą. Tarkim, jis pastebi, kad parapiinės bažnyčios fundacijos įteisinimu dažniausiai buvo rūpinamasi jau veikiant bažnyčiai, kartais tai užtrukdavo kelis dešimtmečius. Tuo tarpu vienuolynams pirmiausia būdavo užtikrinamas nuolatinis aprūpinimas, o tik vėliau plėtojamos statybos. Pirmą kartą mūsų istoriografijoje aptarti ir įvertinti valdovų žemėse ir privačiose valdose buvusių bažnyčių fundacijos niuansai bei skirtumai. Knygos teksto audinys vykusiai sudarytas iš istoriniuose šaltiniuose rastų duomenų, konkrečių, kartais labai žavingų detalių (1637 m. konsekruoto altoriaus įrašai Pušaloto bažnyčioje ar Tauragės bažnyčios 1671 m. statybų aplinkybės) ir jas lydinčių apibendrinimų bei išvadų. ... Gausia šaltinių informacija pagrįstos žinios yra vertingos nagrinėjant kartais labai painius vienuolynų ar parapijų steigimo, bažnyčių statybos datavimo klausimus.

Bendrais bruožais įvertinus naujosios knygos mokslinį svorį, norėtusi išreikšti kelias kolegiskas pastabas. Kai kurių abejonių man sukėlė knygos pavadinimas. Sąžiningą, skrupulingai pirminiais šaltiniais paremtą LDK XVII a. stambių bažnytinių užsakyimų specifikos tyrimą autorius įvardijo kaip „mecenatystės reiškinių“ nagrinėjimą. Jau įvade M. Paknys rašo, kad nesistengs „tarp bažnytinio meno užsakyimų akcentuoti tai, kas tikrai priskirtina mecenatams ir kas ne“ (p. 11). Pats pripažįsta: „Mecenatystės arba mecenato apibrėžimas pateiktas įvade, tačiau konkrečių pavyzdžių ir sąsajų buvo vengta. Šiame darbe jos gal ir šmėkšteli, tačiau taip trumpai, jog net negalima geriau įsižiūrėti“ (p. 139). Vienoje ar kitoje vietoje, interpretuojamas pateikiamus istorinius faktus, tarsi prisimindamas knygos pavadinimą, autorius bando „timpelėti“ vertinimą į mecenatystės problematiką. Tad kodėl knygos pavadinimas bei įvade keliami uždaviniai siejami su reiškiniu, kurio nagrinėjimui ir apibrėžimui autorius dėl visai suprantamų priežasčių neturi pakankamai duomenų ir, kita vertus, savo tyrimą kreipia kiek kita linkme? Visiškai sutinku su hipotetine autoriaus nuostata, kad tarp knygoje minimų užsakovų „neabejotinai būta ir neginčijamų mecenatų“ (p. 15), tačiau mecenatystės reiškinių kontūrai lieka neapibrėžti, o mecenatai neįvardyti. Manau, kad knygos paantraštė tiksliau apibūdina nagrinėjamą objektą, o mecenatystės klausimas lieka tyrimo paraštėse.

Precizikos pritrūksta ir kai kuriems teiginiams. Galbūt suprantamas, tačiau nelabai vykęs yra baroko stiliaus apibūdinimas: „baroko meninės deklaracijos niekuomet nebuvo priešingos renesanso menui“ (p. 59) arba „puošybinių elementų pasirinkimas buvo didelis“ (p. 60). Knygos pabaigoje autorius, ma-

tyt, turėdamas galvoje užsakovo intencijas ar pageidavimus, rašo, kad „tyrime įdomiausias buvo bažnytinio meno kūrinio atsiradimo, kūrimo procesas“ (p. 137), tačiau „kūrimo procesu“ visgi derėtų įvardyti paties kūrėjo, menininko darbą, apie kurį autorius savo tyrime nekalba.

Prieštaraučiau minčiai, kad LDK XVII a. menas „dažniausiai vidutinio ar silpno atlikimo lygio“ (p. 68). Turint galvoje XVII a. kūrinių išlikimo procentą, sakyčiau, kad būtent aukšto meninio lygio objektų tarp jų labai daug. Aišku, kūrinio meninė vertė matematiniais dydžiais neapskaičiuojama, todėl daugeliu atvejų yra reliatyvi, tačiau įtariu, kad autorius, daug dirbdamas su istoriniais šaltiniais, turėjo mažiau galimybių tyrinėti pačius kūrinius. Neatsargu XVII a. meną vertinti vien to laikotarpio rašytinių šaltinių pagrindu, kuriuose, beje, apie meno vertę užsimenama labai šykščiai. Kalbant apie statomų objektų „kuklumą“ (p. 36), reiktų tiksliau apibrėžti žodžio prasmę, nes baroko tekstuose kukliomis dažnai buvo vadinamos nedidelės bažnyčios, kurių statybai ir įrangai nenaudota tuo metu itin vertintų brangių medžagų – marmuro, aukso ir pan. Išlikę XVII a. medinių bažnyčių įrangos fragmentai ar liturginiai reikmenys neretai liudija aukšto, o kartais net europinio lygio meistrų darbą.

Labai įdomi ir kartu provokuojanti yra knygos dalis, kurioje aptariamos bajorų ir didikų intencijos funduojant bažnyčią ar užsakant jos statybą. Autorius visapusiškai ir įtikinamai atskleidė religines šio veiksmo paskatas. Šioje vietoje norėtusi išsakyti ir savo nuomonę. Manyčiau, kad XVII a. fundaciniai dokumentai neatskleidžia visų fundacijų paskatinių priežasčių. Privaloma tokių dokumentų retorika, manau, į antrą planą nustumia kitas galimas sumanymo priežastis. Nors religinis motyvas to meto visuomenėje neabejotinai buvo labai svarbus, tačiau reprezentatyvumas – taip pat itin ryškus LDK barokinės kultūros bruožas. Jo ženklai buvo matomi ne oficialiuose juridiniuose dokumentuose, o pačiuose architektūros ir dailės kūriniuose – portretuose, herbiniuose ženkluose, įrašuose. Laikui bėgant šie ženklai palaipsniui nyko kartu su pačiais kūrinių, nors kai kuriuos vis dar galime aptikti auksakalystės dirbinių įrašuose ar išlikusiose pastatų dekoru detalėse. Abejočiau, ar kaip pamaldaus kuklumo išraišką derėtų vertinti tai, kad dauguma stambių fundacijų buvo realizuota ne pagrindiniuose LDK miestuose, o atokesnėse didikų valdose (Jiezne, Nesvyžiuje ir pan.). Šį faktą siečiau su LDK visuomenėje egzistavusiu magnato, kaip stambaus žemvaldžio, ir giminės rezidencijos, kaip jos galios centro, statusu. Turint galvoje kai kurių knygoje minimų asmenų (beje, tarp jų nemažai konvertitų) politinę galią, manau, negalima visiškai atmesti politinių fundacijos motyvų. Kiekvieną konkretų atvejį, be abejo, skatino ir

vidinės giminės padėtį bei veiklą lemiančios aplinkybės. Apie kai kurias fundacijas skatinusias priežastis Žemaičių vyskupijos vienuolynų istorijos tyrimuose įdomių svarstymų yra pateikęs lenkų mokslininkas Grzegorz Błaszczyk, teisingai pastebėjęs, kad prieš šimtmečius gyvenusią žmonių psichologinės motyvacijos analizė įmanoma tik prielaidų lygmeniu.

Lietuvos ir Lenkijos archyvuose surinktos žinios yra įdomios ir vertingos. Pakankama jų sanakaupa leidžia autoriui pateikti svarių argumentų savo nuomonei pagrįsti, kelti naujus klausimus ir įtikinamas hipotezes. Pasirinktas darbo metodas bei faktų interpretacijos būdas nauju rakursu atskleidė LDK XVII a. barokinės katalikiškos kultūros vaizdą.

Neabejotinai didžiulės naudos tolesniems įvairaus pobūdžio tyrimams turės knygoje pateikti priedai. Bene pirmą kartą lietuvių istoriografijoje sistemin-

gai pateikti duomenys apie XVII a. užsakovus, taip pat ir šiame amžiuje egzistavusias Vilniaus, Žemaičių ir Lucko vyskupijų bažnyčias. Nors, kaip pripažįsta pats autorius, duomenys nėra išsamūs (čia įtraukti tik tie užsakovai, apie kuriuos pavyko surinkti duomenų, galbūt yra ir netikslumų), vis tik informacijos gausa vienoje vietoje yra pakankama priežastis įsigyti šią knygą.

Pratarmėje autorius užsimena, kad „kiekvienas pasakojimas turi būti ne tik tikslus, bet ir patrauklus“, nes tik toks tekstas istoriją perkelia į skaitytojo sąmonę. Gyva, intriguojančių detalių ir argumentuotų įžvalgų prisodrinta knygos kalba yra išskirtinis ir labai svarbus šio veikalo bruožas. Manau, kad įdomiai, profesionaliai ir atsakingai parengta knyga pasitarnaus tam, kad svarbi XVII a. LDK visuomenės religinės ir kultūrinės saviraiškos dalis įsitvirtintų mūsų istorinėje atmintyje.

Dalia Vasiliūnienė
Kultūros, filosofijos ir meno institutas